

Temarecension: Kvinnors mode och konsumtion under luppen

I två nya monografier riktas blicken mot kvinnors klädmode och konsumtionsmönster i Sverige under sent 1800- och tidigt 1900-tal.

Korsettkriget. Modeslaveri och kvinnokamp vid förra sekelskiftet

Henric Bagerius

Natur & Kultur, 2019, 307 s.

Titeln på Henric Bagerius nya bok lockar. Och förpliktigar. Vad var det för korsettkrig som Bagerius vill analysera? Det handlar delvis om det sena 1800-talets kamp mot och för kvinnors korsetter, delvis om kvinnors klädsel mer generellt. Debatterna gällde korsetter, kjollängder, byxkjolar, cykelkläder och annat. Kvinnors kläder och mode har ofta varit föremål för kritik och klander i historien – och är så än idag. Författaren vill skriva in de debatter som fördes mot slutet av 1800-talet i en större ram och låta dem bli en katalysator för frågan om utländskt inflytande och nationell självkänsla, personlig frihet och socialt ansvar samt om fåfänga, ytlighet och skönhet. Han behandlar också den internationella dräktreformrörelsen. Syftet är att dels undersöka relationen mellan modeslaveri och kvinnokamp, dels utforska dräktens betydelse för sekelskifteskvinnornas emancipatoriska strävan, där just frågan om korsettens vara eller icke-vara intog den förnämsta platsen.

Bagerius börjar med ett möte som avhölls den 7 februari 1888, ett möte som blev startskottet för en dräktreformrörelse under ledning av prominenta personer som Anne Charlotte Leffler. Dräktreformrörelsen arbetade för att befria kvinnor från utländskt mode och skapa en enklare klädedräkt med mindre korsetter. Bagerius beskriver en rörelse som först hämtade argument från läkarvetenskapen. Korsetten ansågs hälsovådlig och tidningarna rapporterade om dödsfall. Det fanns också röster inom den borgerliga kvinnorörelsen som inte ansåg att korsetten var farlig. Men oavsett farligheten så hindrade den kvinnors rörelse och med emancipation i blick blev detta ett argument för kvinnors befrielse – och för den rösträtt som

hägrade. Med tiden kom nationella argument in där kvinnor skulle befrias från utländskt mode och en ny rörelse – nationaldräktrörelsen – skapade nya nationaldräkter och propagerade för dessa.

Det var den bättre bemedlade kvinnans klädedräkt som stod i fokus, det var hon som var modeslaven när hon visade upp sig och promenerade i parker och på torg. Även om det ibland fanns enskilda röster som också tog upp arbetarkvinnans klädedräkt så var det inte där fokus låg.

Men hur gick det med korsettkriget? Även om debatterna under 1880-talet i första hand gällde korsetten trappades debatten ned efter några år och minskade i intresse. När cyklande damer uppenbarade sig på gatorna hamnade i stället byxkjolen i blickfånget. Andra klädesplagg kom att inta platsen för samtidens moraldebatter som korsades i olika dimensioner, vilket förtydligas av föreningsnamnen: först reformdräktrörelsen, sedan dräkthereformrörelsen och slutligen – fram till 1920, vill säga – till Nationaldräktföreningen. Korsetten figurerar i de två förstnämnda rörelserna, men inte i Nationaldräktföreningen. I stort sett gällde debatterna bara kvinnors klädsel, sällan mäns. Vid ett tillfälle försökte några initiera männens dräktrörelse, men det blev inte något av detta.

Bagerius beskriver hur lite dessa föreningar egentligen kunde åstadkomma, och att de bara engagerade ett fåtal, framför allt från borgerliga urbana miljöer. Han tar också upp konflikterna mellan rösträttsrörelsens aktivister och dräkthereformatorerna där de förra ansåg att diskussioner om korsetter eller modeslaveri drog bort intresset från den större frågan om kvinnors politiska rösträtt, och gjorde att kvinnor förlöjligades. För en del kunde dock frågan om kvinnors hälsa i form av för åtsittande korsetter också vara en del av den större frågan om rösträtten. Men det verkar inte som att dräkten hade så stor betydelse för sekelskifteskvinnornas emancipatoriska strävan.

Kanske kan man säga att de rörelser som försökte åstadkomma förändringar i kvinnodräkten i grunden misslyckades. Kvinnor fortsatte bära korsetter – om än inte i den hårda form som existerade mot slutet av 1800-talet, utan något mer mjuka och följsamma. Men samtidigt lyfter Bagerius fram att skillnaderna mot idag inte är så stora. Nu går vi omkring med muskelkorsetter och/eller formar kroppen med hjälp av träning och plastikkirurgi – kroppen ska tuktas ändå. Kriget mot korsetten förlorades således, men kriget mot kroppen fortskrider.

Hur hänger detta ihop? Dels fanns en innovativ textil- och modeindustri som försökte skapa en mer lukrativ marknad för korsettanvändningen. Att korsetten då ifrågasattes såsom hälsovådlig var mindre bra och den började anta en annan form och andra material användes. Demokratiseringen av korsetten innebar att den kunde göras till en fråga för alla. Vem som helst kunde få tillgång till en prisvärd korsett, även kvinnor ur de lägre klasserna.

Modet i sig förändrades, i synnerhet under första världskriget när bristen på tyg gjorde att kjolarna kortades och gjordes mindre tygkrävande. Det var snarare detta som gjorde att modet förändrades, klädedräkten blev mindre voluminös och korsetten fick ett annorlunda utseende.

Vad Bagerius inte explicit behandlar är hur vi kan se på sociala rörelser och vad de kunde åstadkomma. Frågan gäller vad som åstadkommer förändring och om föreningar som dräkthereformrörelsen kunde åstadkomma något – eller om det är andra faktorer som styr, såsom modeindustri och marknadslogik. Bagerius tillskriver inte de olika föreningars argumentation, hårda arbete eller alternativa dräkter någon större drivkraft utan lägger förändringsperspektivet hos modeindustrin, första världskriget, nya tekniska uppfinningar såsom cykeln, samt nya sociala företeelser såsom fritid, som mer eller mindre krävde en annan klädsel. Bagerius slutsats blir att det viktigaste med modet och kritiken mot det mer rörde hur en kvinna skulle vara. Att bryta mot den borgerliga normen blev politiskt laddat och skapade debatter. Det viktigaste var att upprätthålla skillnader mellan män och kvinnor och därför var det viktigt för reformatörerna att sy in kvinnlighet i plaggen. Det var också därför som den borgerliga kvinnorösträttsrörelsen klädde sig på ett mycket konventionellt sätt, eftersom den inte ville utmana genom klädedräkten utan snarast understryka rörelsens kvinnlighet. Kvinnors frigörelse och rösträttskamp gick i en konventionell klädsel som inte utmanade, när orden och politiken gjorde det.

Korsettkriget handlar således om hur olika försök har gjorts att förändra kvinnors klädsel från 1880- till 1910-tal. Författaren vill fördjupa vår förståelse för relationen mellan kvinna, kropp och kläder och han har lagt ned ett stort arbete med att kombinera olika typer av källmaterial – för att spåra en gången kvinnokamp, lyfta upp dess aktörer och visa komplikationerna. Att följa alla turer och debatter mellan de olika dräktrörelserna har krävt ett omsorgsfullt arbete. Bagerius har förmåga att förklara hur kvinnor var klädda (det är inte helt lätt att förstå alla namn på klädesplagg). Bilderna spelar på ett sätt ingen större roll, men vissa bilder är viktiga för analysen, särskilt när de alternativa kvinnodräkterna visas. Men många bilder får vara okommenterade och blir mer av illustration. Det är en bra berättelse men vad jag *också* vill ha är en mer analytisk blick, och en tydligare diskussion med olika forskare (det finns i noterna ibland). I kapitel 3 tar Bagerius upp debatten huruvida korsetten var dödligt hälsovådlig eller inte och går igenom obduktionsprotokoll. Men han nämner bara att "[d]et finns historiker som menar att så inte skett [att vittnesmål om korsettens skadliga inverkan inte tagits på allvar] i den medicinhistoriska forskningen, och de vänder sig mot att så gott som alla lidande patienten förknippade med bruket av korsett numera avfärdas som psykosomatiska besvär. [...]"

Andra betonar att korsetten inte alls var så farlig”. Här finns möjlighet att diskutera varför forskare kommer till olika slutsatser, hur de har resonerat, vilket källmaterial de använt etc. Bagerius konstaterar i stället efter att ha gått igenom obduktionsprotokollet: ”Mycket litet tyder med andra ord på att alltför hård snörning hade något att göra med Anna Blachets död.” Här längtar jag efter mer diskussion.

Den magiska spegeln. Kvinnan och varan i pressens annonser 1870–1914

Leif Runefelt

Nordic Academic Press, 2019, 352 s.

”Alla borgerliga hem skulle likna varandra men inga fick vara likadana.” Leif Runefelt travestierar nästan Lev Tolstojs inledning till *Ann Karenina*. Med hjälp av reklam och varor kunde inte bara de borgerliga hemmen utan också borgerligheten likna varandra utan att vara lika. I *Den magiska spegeln* är det framväxten av reklam i svensk press som behandlas. Runefelts ambition är att förändra synen på reklamens historiska betydelse och vår förståelse av dess samhällsekonomiska funktion. Han menar att reklam bör ses som en självständig agent i samhällsomvandlingen. Den var inte en effekt av teknisk utveckling eller en spegling av ökat välstånd. Tidigare forskning har förlagt etableringen av den moderna konsumtionskulturen till mellankrigstiden, men Runefelt visar att varan och reklamen föregick den moderna konsumtionskulturen i Sverige.

Han analyserar annonser i vecko- och dagstidningar under perioden 1870–1914, och diskuterar hur kvinnor avbildas i reklamen utifrån vad han benämner som två ambivalenser i ett ständigt spänningsfält. Den första ambivalensen gäller att reklamen är förankrad i sin tid. Även om den reproducerar rådande samhällsideologi kan den också indirekt utmana den. Den andra ambivalensen har att göra med de ekonomiska aspekterna av varor och reklam. Reklamen kom att bidra till demokratisering av grundläggande behov genom att vända sig till alla kvinnor. Ändå framställdes varorna som exklusiva – de glamoriserades. Problemet gällde hur kapitalismen, genom varuproduktion och reklam, bidrog till att nedmontera det samhällsideal, hemideologin, som dess företrädare värderade högt. I hemideologin skulle kvinnor vara underordnade män, kvinnors och mäns världar skulle hållas åtskilda och hushållet utgjorde samhällets kitt i den större nationella kontexten.

Runefelt lyfter upp spänningen mellan dessa två oförenliga mekanismer: dels kapitalismens ständiga behov av ökad försäljning och produktion, dels hemideologins antikonsumentiska tyngdpunkt i produktion, sparande,

arbete och klasskillnader. Annonser som framställde borgerliga kvinnor som arbetade i hemmet bejakade dem som konsumenter och inte som producenter och kom därigenom att utmana hemideologin. Annonserna visade den borgerliga kvinnan som arbetade i hemmet med dammsugning, tvätt med mera. Hemideologin förutsatte tjänstefolk – något som var tämligen ouppnåeligt för delar av medelklassen och tjänstefolk blev allt svårare att få tag på överhuvudtaget. När så industrin marknadsförde arbetsbesparande maskiner väcktes frågan hur kostnaden för en tjänarinna skulle motiveras utifrån hemideologins sparsamhet när hustrun i stället kunde utföra oavlönat arbete i hemmet. Det oavlönade arbetet i hemmet växte och industrin kunde sälja arbetsbesparande maskiner. Med reklams hjälp kunde den ökade försäljningen av varor bidra till att konsumenternas ekonomiska medel fördes över från arbetsmarknaden (varken tjänarinna eller lön) till varumarknaden (fler varor köptes).

I ett kapitel behandlar Runefelt skönhetsannonser där reklamen snarast bidrog till att understryka hemideologin. En kvinnans uppgift var att vara vacker och med hjälp av skönhetsprodukter kunde hon bli mer attraktiv på äktenskapsmarknaden och därigenom upprätthålla samhällsordningen. Den kvinnliga behagplikten, som bland annat utgjorde en viktig del i vad Runefelt kallar umgängesmaskineriets motorolja, förstärktes genom annonser för skönhetsprodukter och bidrog till att bevara könsmaktsordningen. Annonserna och produkterna förstärkte därigenom att kvinnans roll var i hemmet som lydig och behagfull hustru, även om hon arbetade som kontorist före äktenskapet.

Mode blev förstås viktigt för varumarknaden. I två kapitel analyseras annonser för kvinnors mode: mode i allmänhet och korsetter i synnerhet. Runefelts slutsats är att skönhetsprodukter och mode framställdes som tillgängligt för alla, det demokratiserades samtidigt som det glamoriserades och gjordes exklusivt – det var biljetten till en annan värld. Denna biljett greps av ivriga händer som såg möjligheten till förvandling genom förbättring av kroppen och utseendet. Konsumenten sågs inte som någon passiv avnämare i annonserna utan dessa målades upp som synnerligen aktiva deltagare, måna om sitt utseende och med blickarna riktade mot de potentiella möjligheter som öppnade sig i den nya varukulturen. Författaren kritiserar dem som anser att korsetten avvecklades i början av 1900-talet, till följd av korsett-motståndet. I stället menar han att korsettannonserna blev mer framträdande under perioden 1905–1914, vilket visar den kapitalistiska marknadens egen logik. Med korsettorna började kvinnors kroppar att erotiseras och objektiveras, bit för bit. Kvinnan framställdes förvisso som aktiv konsument men underställdes samtidigt den manliga blicken. Korsettannonserna började leva sitt eget liv; hemideologin behövde korsettorna, men korsettannonserna

frigjorde sig från hemideologin – och modet. Med modet i modetidningar var det däremot annorlunda och i annonserna framställdes kvinnor inom ramen för hemideologin. Runefelt lyfter således fram det ambivalenta i annonserna i förhållande till marknadslogik, hemideologi och varukultur. Annonserna skapade nya begär och nya konsumenter. De utmanade inte hemideologin direkt men indirekt innebar de att hemideologin avvecklades och marknadsideologin smög in.

Runefelt har ett mycket bra metodkapitel som behandlar källmaterial och urval. Däremot är det svårare att få veta hur analysen av bildmaterialet har gått till. Dock redogör han för när han är osäker i sin analys, men det hade varit bra att från början förklara hur analysen ska genomföras – i synnerhet när bilderna är så pass viktiga i denna bok. Han skriver att han tematiserar bilderna, till exempel i kategorier som syssla, plats och utförare (s. 76) men förklarar inte detta närmare. Nu får man tro på Runefelt. Ett exempel på detta: "Att kvinnan var en hustru och inte en tjänsteande framgår framför allt av hennes underkläder – bilden var ovanligt vågad, antagligen en av de första reklambilder vid sidan av någon enstaka korsettannons som visade en kvinna i synlig korsett" (s. 87). Annonsen är från 1893 och jag har svårt att se att hon bär korsett. Hon ser ung ut och jag hade nog snarare tänkt att hon var en tjänsteande. Bilden på motstående sida med en kvinna med två barn som målar möbler i hemmet är däremot otvetydig och visar en kvinna i strikt borgerlig klädsel.

Frågan som uppkommer är om det överhuvudtaget går att sälja varor utan att visa en välrenommerad borgerlig fasad: Skulle det gå att visa en uteliggare för att sälja tvål? Kan en baglady få oss att köpa tandkrämen Stomatol? Eller ligger det i varukulturens och reklamens värld ett inbyggt värde i att låta de glamorösa varorna sippra ned från borgerlighetens höjder? Men bilden kanske inte alls visar borgerliga kvinnors arbete även om den föreställer borgerliga kvinnor som arbetar. Den visar snarast potentialen för den som ska köpa produkten. Nu tar Runefelt upp detta att reklamen visar ideal och resonerar över hur svårt det kan vara att avgöra om någon hör till tjänstefolket eller inte, och han har därför valt att låta de osäkra annonserna utgå. Men kanske skulle de ha varit med för att diskutera den generella problematiken med bildanalyser – som är så viktigt just när det gäller annonser. Att ännu mer lyfta upp tvetydigheterna? Jag hoppas i varje fall att Runefelt skriver en artikel om bildanalys senare. Det behövs.

Runefelt resonerar om och visar hur konsumtionskulturen producerade en kvinnlig konsument och hur nya behov skapades. Han diskuterar olika förhållningssätt som forskare har intagit till korsetter och mode och försöker se utöver de tusentals annonser han gått igenom för att förstå och förklara själva varans betydelse för samhällsomvandlingen.

Annonser kan trötta ut en, de är ju ganska enkelspåriga. När de inte gör det beror det på att det finns en författare som kan lyfta upp materialet så att vi får syn på tvetydigheter, inkonsekvenser, ambivalenser och spänning men framför allt att vi får ett annat sätt att tolka historien. Och detta gör Runefelt.

Eva Blomberg